

VILÁG- TÖRTÉNET

15. (47.) évfolyam 2025. 1.

A HUN-REN BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **BENCZE ANDRÁS**
OROSZ BIRODALOM – GYENGE BIRODALOM?
- **HOPKA ZOLTÁN**
AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA GYARMATOSÍTÓ
TÖREKVÉSEI
- **CSEPREGI JANKA JÚLIA**
MODERNIZÁCIÓ VAGY GYARMATOSÍTÁS?
- **CLEMENS WIRLEITNER**
KÍNAI KULIK BEHOZATALA AZ OSZTRÁK–MAGYAR
MONARCHIÁBA
- **BALOGH ÁDÁM TIBOR**
BEVÁNDORLÁS ÉS KOLONIZÁCIÓ A BRAZÍLIAI EGYESÜLT
ÁLLAMOKBAN
- **CSAPLÁR-DEGOVICS KRISZTIÁN**
EGY KOLONIALISTA VADÁSZ A SZOCIALISTA
MAGYARORSZÁGRÓL
- **SZEMLE**
DEMETER GÁBOR, NAGY BÉLA, GREGOSITS GÁBOR ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Lovaš Eldina, Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

15. (47.) évfolyam 2025. 1.

TARTALOM

Paradigmaváltás a magyar történetírásban – a kolonializmus kutatás jelene (Csaplár-Degovics Krisztián)	1
<i>Tanulmányok</i>	
Bencze András: Orosz Birodalom – gyenge birodalom? Orosz gyarmatosítás Észak-Amerikában	5
Hopka Zoltán: Az Osztrák–Magyar Monarchia gyarmatosító törekvései	23
Csepregi Janka Júlia: Modernizáció vagy gyarmatosítás? A bosznia-hercegovinai kolonizáció értelmezései	41
Clemens Wirleitner: Kínai kulik behozatala az Osztrák–Magyar Monarchiába. Viták és esetek	69
Balogh Ádám Tibor: Bevándorlás és kolonizáció a Brazíliai Egyesült Államokban. Az osztrák Kereskedelmi Minisztérium 1910. évről szóló beszámolójának tükrében	83
Csaplár-Degovics Krisztián: Egy kolonialista vadász a szocialista Magyarországról. Kelet-Afrika felfedezése a hidegháború idején	113
<i>Műhely</i>	
Gazdik Dániel: Az Erzurumi vilajet a 19. század végén. Egy határvidék az Orosz Birodalom geopolitikai és esztörténeti gondolkodásában	149
<i>Szemle</i>	
Szerbia földrajza (Demeter Gábor)	161
Háborúk atlasza. Modern kor, 16–18. század (Nagy Béla)	165
A portugál történelem nagy csatái (Gregosits Gábor)	168

Modernizáció vagy gyarmatosítás?

A bosznia-hercegovinai kolonizáció értelmezései

Az utóbbi években az Osztrák–Magyar Monarchia kolonialis múltja iránti megnövekedett figyelem megtörte a korábbi évtizedek történettudományos munkáit jellemző hallgatást és tagadást. A közép-európai birodalom gyarmatosító törekvéseit vizsgáló kutatások többek között Bosznia-Hercegovina megszállásának kérdését feszegették, aminek eredményeképpen mára a problémával foglalkozó történészek egyre nagyobb körében alakult ki konszenzus az osztrák–magyar okkupáció és Kállay Béni kormányzatának gyarmatosító jellegéről.¹ A posztkolonialista iskola megközelítését alkalmazó kutatások ennél fogva már nem a megszállás kolonialis jellegének tényét, hanem inkább annak minőségét vitatják; katonai, politikai, gazdasági és nem utolsósorban kulturális, vallási és identitáspolitikai megjelenéseit vizsgálva.²

Annak ellenére, hogy a gyarmatosítás kérdésében az egyik legegyszerűsebb meghatározó tényezőnek tűnik a megszálló hatalom által végrehajtott telepítési politika (*Siedlungspolitik*),³ a megszálló hatalom gyarmatosító politikáját elemző kutatások – kevés kivételtől eltekintve – eddig kevesebb figyelmet szenteltek a bosznia-hercegovinai telepítések kérdésének.⁴ Jelen kutatás célkitűzése, hogy ezt a hiányt valamelyest pótolja, és az Osztrák–Magyar Monarchia hatóságainak levéltári iratanyaga alapján kísérletet tegyen azoknak a szándékoknak a feltárására, amelyek a megszálló hatalom telepítési politikáját alakították. A dolgozat tehát arra vállalkozik, hogy a forrásanyag feltárásán keresztül ütköztesse a megszállás története vonatkozásában leginkább meggyökerezett, egymásnak gyakran ellentmondó és kizárólagosságra törekedő paradigmákat, azt a kérdést vizsgálva, hogy milyen mértékben lelhető fel az orientalista vagy a balkanista gondolkodás, illetve a modernizációs

* A szerző a Grazi Egyetem Délkelet-Európa tanulmányok (Universität Graz Southeast European Studies) mesterszakos hallgatója (Universitätsplatz 3 8010 Graz).

1 Scheer, 2018. 45.; Csaplár-Degovics, 2022. 49.

2 Lásd például a megszállás posztkolonialis elemzését nyújtó tanulmányokat egy csokorba gyűjtő köteteket: Ruthner et al., 2015.; Ruthner, 2018b; Ruthner–Scheer, 2018.

3 Ruthner, 2018a. 40.

4 A telepítésekkel foglalkozó tanulmányok többnyire a telepések egy-egy csoportjára fókuszálnak, vagy éppen általános áttekintést próbálnak nyújtani a kolonizációról. A telepítési politikát kellő mélységben tárgyaló munka még nem született. Kraljačić, 1989; Kasumović, 2009; Kozar, 2011. 269.; Bethke, 2011; Lis, 2014; Bethke, 2018; Kasumović, 2019.

vagy a gyarmatosító szándék az osztrák–magyar közigazgatás dokumentumaiban a kolonizációs politika összefüggésében.⁵

A telepítési politika vizsgálatakor már a fogalomhasználati kérdésekben nehézségekbe ütközhetünk, mivel a német nyelvű iratanyagban és a nemzetközi szakirodalomban megjelenő *Kolonisierung/Kolonisation* kifejezések rendkívül összetettek és nem jól körülhatárolhatók, emellett jelentésük a vizsgált időszakban is változáson ment keresztül. Míg a *kolonizáció* kezdetben az osztrák–magyar kontextusban többnyire a területek benépesítésének klasszikus módjára utalt, később a megszállás zászlajára tűzött „modernizációs és civilizációs misszió” szinonimájává vált, és szükségszerűen a gyarmatosítás számos konnotációval terhelt fogalmával is szoros összefüggésbe került.⁶ Annak ellenére, hogy számos munka az osztrák–magyar telepítési politikát már csak a fogalmi átfedések miatt is automatikusan gyarmatosító politikaként értelmezi és a két fogalmat egymásnak megfelelteti, fontos szem előtt tartani, hogy a gyarmatosítás évszázadokon keresztül formálódó történetének komplexitása a kolonializmus egyes definícióit csak ideiglenes referenciapontként teszi használhatóvá.⁷ Ennek megfelelően a kutatás által feltett kérdés jobb érthetőségének érdekében a dolgozatban különválasztom a kolonizáció és a gyarmatosítás fogalmát, és eltekintek a kifejezések egymással felcserélhető használatától. A kolonizációs politika jelen értelmezésben tehát az Osztrák–Magyar Monarchia telepítési politikáját (*Siedlungspolitik*) jelenti, és annak gyarmatosító jellege nem alapvetés, hanem éppen hogy a kutatás tárgyát képezi.

Az osztrák–magyar megszállás historiográfiai megközelítései

Az Osztrák–Magyar Monarchia Balkán-politikáját – azon belül pedig kiemelten tevékenységét Bosznia-Hercegovinában –, az egyesek által civilizációs misszionnak, mások által stratégiai-politikai szükségszerűségnek, az utóbbi évtizedekben pedig még gyakrabban gyarmatosítási projektnek felcímkezett megszállás időszakát a történeti és egyéb társadalomtudományi művek számos módszertani megközelítésen keresztül és elméleti keretben próbálták meg értelmezni. A kolonizációs politika, mint már említettem, általában nem képezi szerves részét az okkupáció természetét megérteni kívánó kutatásoknak, s így nem is egyértelmű, hogy a megszálló rendszer indíttatását és működését magyarázni hivatott fogalmi kategóriák mennyire vonatkoztathatóak az osztrák–magyar kormányzás bevándorlási politikájára és

5 A kutatás elsősorban a szarajevói tartományi kormány (*Landesregierung*) irathagyatékának a bosznia-hercegovinai fővárosban őrzött levéltári fondján, azon belül is a kolonizációs politikával foglalkozó dokumentumokon alapul: Arhiv Bosne i Hercegovine (ABiH) a szarajevói tartományi kormány (*Landesregierung/Zemaljska vlada*) iratanyaga. A forrásanyag másik része, a k. u. k. közös Külügyminisztériumnak a szarajevói Landesregierunggal és a külképviselletekkel folytatott levelezése a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban található, amelynek egy levéltári egysége kifejezetten a kolonizációs ügyekkel kapcsolatos iratokat tartalmazza: Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Ministerium des Äußern (MdÄ) Administrative Registratur (Adm. Reg.) F61-1-15 Kolonisierung.

6 Loidl, 2012. 71.; Scheer, 2018.

7 Csaplár-Degovics, 2022. 32.

azon belül is a telepítésekre. Ahhoz, hogy a dolgozat vállalásának megfelelő vizsgálatot elvégezhessük, elengedhetetlen, hogy egy historiográfiai áttekintés erejéig vázoljuk a leggyakrabban alkalmazott paradigmákat.

A „modernizációs misszió”

A historiográfiában egyik legmélyebben meggyökerezett és egészen az utóbbi évtizedekig a Bosznia megszállásával foglalkozó történettudományi munkákat egyedüli paradigmaként uraló szemlélet a korabeli felfogást alapvetően meghatározó modernizációs és civilizációs teóriából merít. A hagyományos osztrák–magyar történetírás a megszálló hatalom politikáját abból a modernizációs percepcióból értelmezte, amely már a korszakban az átfogó gazdaság-, társadalom-, kultúr- és realpolitikai döntések legitimációjaként szolgált. A modernizációs szándék nem csupán a retorika szintjén jelent meg a Bosznia-Hercegovina igazgatását érintő közbeszédben. Bár kétségtelen, hogy a civilizációs, illetve gazdasági értelemben felzárkóztató missziót hirdető kormányzati propaganda egyes kényesebb politikai döntések elrendezésére is hivatott volt, az osztrák–magyar adminisztráció hosszú távú céljai között vitán felül elsősorban a megszállt tartományoknak a későbbre tervezett annexióra való felkészítése szerepelt, a régió felzárkóztatását így a közigazgatás fő prioritásává téve.⁸

Az Osztrák–Magyar Monarchia bosznia-hercegovinai terjeszkedési politikáját tárgyaló történettudományi művek hosszú évtizedeken keresztül kritika nélkül vették át a korabeli kormányzat retorikáját, a megszállás négy évtizedes történetének összefüggéseit a „civilizációs misszió” köntösében találva, kitüntetett figyelemmel annak – az akkori hivatalos megítélés szerint – sikeres, innovatív és békét hozó eredményeire mind gazdasági, mind kulturális téren. A 19. századi korszellem évszázados tovább élését jól illusztrálja Ernest Bauer a megszállás történetét feldolgozó átfogó könyvének (1971) fűlszövege, amely a civilizációs érvelés megfogalmazását, szóhasználatát és argumentációját a megszokott sztereotípiák és általánosítások kíséretében sűrítette egy bekezdésnyi szövegbe: „A 19. század közepéig ezek hihetetlenül elmaradott és elhanyagolt, még a Török Birodalomtól is elidegenedett tartományok voltak, és valamiképpen ijesztőek. Ennek ellenére az osztrákokat, amikor 1878-ban megszállóként megérkeztek, semmi esetre sem fogadták jól, hanem bizalmatlanul. Ez a bizalmatlanság azonban a következő negyven év alatt eloszlott. A Monarchiának sikerült példaértékű közigazgatással, korrekt és tisztességes viselkedéssel, nagy türelemmel, valamint technikai vívmányokkal egyre inkább elnyernie a boszniaiak bizalmát. Hosszú volt az út, amely oda vezetett, hogy az egykori felkelőkből a császári és királyi hadsereg leghűségesebb ezredei lettek – mindössze negyven évig tartott, de a maga módján csodálatos volt. Amikor 1918-ban bekövetkezett a végső összeomlás, ami a háború utáni kaotikus helyzethez vezetett, a bosz-

⁸ Ress, 2004b. 237.; Lis, 2014. 52.; Fónagy, 2014. 3.

niaiak gyakran csendes szomorúsággal emlékeztek az osztrák közigazgatásra, mert az rendet és törvényességet biztosított.”⁹

Az osztrák–magyar orientalizmus

A megszállt tartományoknak fényes jövőt ajánló, illetve ebben a törekvésében a Nyugat kulturális felsőbbrendűségét és dominanciáját megtestesítő hatalom misszióját és a modernizációs narratívát elfogadó történeti munkákat az elmúlt évtizedekben több irányból is kritika érte. Az „elmaradott”, korábban az Oszmán Birodalom integráns részét alkotó tartományok gazdasági fellendítését célul kitűző politikára és általánosságban a megszálló hatalom és az alávetett nép közötti viszonyrendszer értelmezésére gyakran terjesztik ki Edward Said kritikai elméletét. Said művében textuális vizsgálattal, a stílus, a kifejezésvilág, a színhely, az elbeszélés-mód, a történeti-társadalmi beágyazottság és egyéb „árulkodó jelek” dekonstrukciójával mutatta be a „Nyugat” dichotómiákra épülő viszonyulását a „Kelethez” a tudományosság szintjén, feltárva, hogy a nyugati tudomány miként teremti újra és mily módon járul hozzá a két világrész közötti kizsákmányoló kapcsolat kontinuum egyenlőtlenségéhez, amely „történeti”, azaz nem öröktől fogva való.¹⁰

Az *Orientalizmus* kritikai szemléletét az utóbbi évtizedekben rendre alkalmazták a közép-európai birodalom kontextusában, kiemelt figyelemmel az Osztrák–Magyar Monarchia Balkán-politikájára.¹¹ Said módszerére támaszkodva számos kutatás mutat rá arra, hogy az Oszmán Birodalom, majd az évtizedek során Ausztria–Magyarország érdekszférájába kerülő Bosznia-Hercegovina és társadalma tudományos, kulturális, gazdasági-kereskedelmi és politikai vonatkozásban elmaradott, félbarbár „másikként” jelent meg, amely kép folyamatos legitimációt szolgáltatott a felsőbbrendű birodalom önjelölt „civilizációs missziójához”.¹² Egyes szerzők szerint a Habsburg Monarchia esetében egyenesen egy sajátos orientalista szemléletről, úgynevezett határ menti orientalizmusról érdemes beszélni, amely a török hódítóval vívott évszázados küzdelmekből eredeztethető. Ennek megfelelően a közép-európai birodalomnak a Keletről mint a „másikról” alkotott meglehetősen negatív képe kifejezetten az Oszmán Birodalommal szemben formálódott, és éppen Bosznia-Hercegovina annexiójával vált árnyaltabbá valamelyest.¹³ Hasonló érvelés szerint a saidi meghatározáshoz képest a Monarchia orientalizmusa nemcsak tárgyában („Keletében”) különbözött a nyugati párhuzamától, hanem más testet is öltött: az orientalista szemlélet itt nem gyarmatosító hatalmaskodásban, hanem inkább egy, a „másiktól” való elhatárolódáson alapuló identitásformáláson keresztül nyilvánulhatott meg.¹⁴

9 Bauer, 1971. borító. Idézi Ruthner, 2018a. 15.

10 Said, 2000. 45.

11 A teljesség igénye nélkül lásd: Kraljačić, 1987; Okey, 2007. 57., 73.; Feichtinger, 2014.

12 Okey, 2007.; Fónagy, 2014. 10., 14.; Feichtinger, 2016. 166.

13 Feichtinger, 2014. 31.; Gingrich, 2015.

14 Feichtinger, 2014. 37.; Feichtinger, 2018.

Az orientalista megközelítés a legplasztikusabban Kállay Béni kultúrpolitikájában érhető tetten, aminek illusztrálására a legtöbb esetben a miniszter egy 1895-ben, a *Daily Chronicle*-nak adott interjút szokták idézni, amelyben a következőképpen fogalmazott: „Ausztia egy nagy nyugati birodalom (...) azzal a küldetéssel megbízva, hogy civilizációt vigyen a keleti népekhez; (...) a racionális bürokrácia (...) Bosznia jövőjének kulcsa (...), hogy megőrizze az ország ősi hagyományait a modern eszmék által megújítva és megtisztítva.”¹⁵ A kormányzó több megnyilatkozásában használta a Nyugat–Kelet-ellentétpár szembeállításán alapuló retorikát, mi több, a boszniai kultúra az „európaiktól” eltérő, orientális „másikként” való megjelenítése az osztrák–magyar igazgatás számos kultúrpolitikai vállalkozásában viszszaeszkösz, legyen szó a helyi identitások újraértelmezéséről, a koloniális regényekre emlékeztető irodalmi megbízásokról, iparművészetről, vagy éppen az orientalista szellemben kivitelezett városépítéséről.¹⁶

Kállay személyével kapcsolatban továbbá gyakran hangsúlyos elemként jelenik meg a politikus magyar származása, amely egyes szerzők számára kifejezetten meghatározó és magyarázó erejű tényezőként szolgál a gyarmatosító misszió vonatkozásában.¹⁷ E megközelítés szerint a magyarok viszonya a „Kelettel” történelmi okoknál fogva más jellegű: Magyarország hidat képez és közvetítő szerepet vállal a Nyugat és a Kelet között. Az erről való nézeteit maga Kállay egy 1883-as értekezésében vezette le: „A közvetítést az emberiség fejlődésének két nagy áramlata között, nekünk kell tehát elvállalnunk, mert mi vagyunk arra leginkább hivatva. A Kelet nem maradhat örökké rideg elzárkozottságában. Az erkölcsi és anyagi erők összessége, mely a Nyugot óriási szellemét képezi, előbb-utóbb le fogja dönteni a még fennálló korlátokat. Előljárni e nagyszerű szellemi tusában, megkísérteni a kiegyenlítést két világ ezredéves ellentétei között: nehéz, de szép és hálás feladat. És miénk a vezérszerep e feladat megoldásában, ha akarjuk. Minden erre utal; még az a szent ereklye is, melyet a magyar nép méltán az állami és nemzeti egység jelvényeül tekint. A magyar korona két részből áll. Rómából származott az egyik, a másik Byzanczból. A Nyugot és a Kelet szelleme egyesülnek a szent koronában. Nemzetünk küzdelmes múltjának s talán fényes jövőjének jelképe e kettős korona. In hoc signo vinces!”¹⁸

„A Balkán kísértete”¹⁹

A Said-féle elméleti keret kétségkívül hasznos elemzési szempontot adott a megszállás időszakát meghatározó bonyolult kapcsolatrendszer megértéséhez. Mindemellett a kolonizációs politikát illetően fontosnak tartom egy szorosabban a Balkán-jelenség értelmezéséhez kapcsolódó elméleti keret megfontolását is, amelyet Maria Todorova magyar nyelvre sajnos nem lefordított, *Imagining the Balkans* című műve

15 Ruthner, 2014. 161.; Ruthner, 2015. 7.; Donia, 2015. 2.

16 Ruthner et al., 2015.; Csaplár-Degovics, 2022. 93.

17 Feichtinger, 2014; Fónagy, 2014. 14; Feichtinger, 2016.

18 Kállay, 1883. 69.

19 Todorova, 2009. 3.

nyújt. A bolgár származású szerző gondolatmenete egyértelműen Said téziséből merít, mégis megpróbál túllépni nemcsak annak csupán a szöveg szintjére koncentráló vizsgálati módszerén, hanem a bármely hatalmi diskurzussal azonosítható, túlságosan általánosító keretén is.²⁰ Todorova ezért történeti analízisnek veti alá a Balkán és a Nyugat közötti viszonyrendszert, és bemutatja, miként konstruálódott meg, majd egységesült és rögzült a Balkánról alkotott kép, amely máig meghatározza a nyugati gondolkodást a „tökéletlen másikról”, a Nyugat „tökéletlen önképéről”, s amely örökké átmenetet, hidat képez a visszamaradottság és a fejlett civilizáció között.

Todorova *balkanizmus*a nem csupán geopolitikai és történeti okokból adódóan értelmezendő az orientalizmustól külön fejlődő sajátos jelenségként, hanem amiatt is, mert a Balkán ortodox jellege miatt – bármilyen idegen is az a nyugati keresztény kultúrától, mégis – a kereszténység és az iszlám között húzódó szakadék keresztény felén van. Todorova szerint a balkanizmus ennek megfelelően éppen az orientalizmussal szemben fogalmazódott meg: a „Nyugat” szempontjából annak teljes ellentétéként ábrázolt Kelettel szemben, a balkáni népek esetében pedig az Oszmán Birodalom vagy a Balkán kulturális régiójától elhatárolódó ön meghatározás(ok)ként. Todorova értelmezésében tehát „az orientalizmussal szemben, amely egy vélt szembenállásról szóló diskurzus, a balkanizmus egy feltételezett többértelműségről szóló diskurzus”.²¹ Bár Todorova a balkanizmus jelenségét elsősorban a Balkán-háborúk, illetve az első világháború idejétől eredezteti, az általa kidolgozott keret meggyőződésem szerint Bosznia osztrák-magyar megszállásának kérdésében is magyarázó erejű lehet. Ennek ékes példája az az ambivalens megközelítés, amellyel a Monarchia vezetése Bosznia-Hercegovinára mint saját, belső „Keletére”, az etnikai és vallási sokféleséggel harcban álló anticivilizációra tekintett, amellyel szemben a – maga is hasonló problémákkal küzdő – közép-európai birodalom fejlett, civilizáló és modernizáló hatalomként léphetett fel.²²

Bosznia-Hercegovina gyarmatosítása

A tradicionális modernizációs szemlélettel szemben alternatívaként megfogalmazódó és az utóbbi évtizedekben a nemzetközi szakirodalomban szinte új paradigmává váló posztkoloniális értelmezés – részben Said kritikájából kiindulva – Bosznia-Hercegovina megszállását a nyugat-európai gyarmatosító logika alapján értelmezi. A Habsburg Birodalom – mint szoros értelemben vett tengeren túli gyarmatokkal nem rendelkező „épphogy-birodalom” – története sokáig elkerülte a posztkoloniális tanulmányok figyelmét, az 1990-es évektől kezdődően azonban

20 Todorova, 2009. Lásd még: Todorova, 2001. Todorova egyébiránt ugyanebből a szempontból a később tárgyalt posztkolonialista diskurzust is kritizálta.

21 Todorova, 2009. 17.

22 Az Osztrák-Magyar Monarchia helyzete ebben a kontextusban akár a Morozov által megalkotott „alárendelt birodalom” fogalma alapján is értelmezhető; maga a szerző is felveti a fogalom kiterjesztésének lehetőségét a közép-európai birodalomra. Morozov, 2015. 12.

napirendre került a közép-európai birodalom gyarmati múltjának feltárása is.²³ Ebbe a historiográfiai trendbe illeszkednek a Monarchia és a Balkán kapcsolatát kritikus megközelítésből vizsgáló kutatások is, melyeknek visszatérő témát szolgáltat Bosznia-Hercegovina megszállásának problematikája. A Monarchia gyarmati múltja iránt megnövekedett érdeklődés Ausztriában is a korábbi szemléletnek hátat fordító kutatásokat eredményezett,²⁴ és elkerülhetetlennek tűnik, hogy a magyar történettudomány is elkezdje feszegetni a magyar birodalomfél részvételét a Monarchia gyarmatosító törekvéseiben – amihez vitaindító műként szolgálhat Csaplár-Degovics Krisztián monográfiája.²⁵

„Ausztria–Magyarország gyarmata volt-e Bosznia-Hercegovina?” – ez a kérdés foglalkoztatja a koloniális múltat vizsgáló szerzőket, akik a nyugat-európai gyarmatosítás párhuzamát elismerve, de az egyértelmű kategorizálást elkerülve, gyakran finomítani igyekeznek a „gyarmat” számos konnotációval terhelt fogalmát. Bosznia osztrák–magyar múltja olyan címkéket kapott, amelyeket a kutatói óvatosság mellett éppen a Balkán átmeneti, köztes, „híd” jellege hívhatott életre.²⁶ Így lett a megszállt Bosznia-Hercegovina „közeli gyarmat” (*proximate colony*),²⁷ „belső gyarmat” (*internal colony/colonialism*),²⁸ „pótgymat” (*Ersatzkolonie*),²⁹ „fél- vagy kvázi gyarmat”,³⁰ az Osztrák–Magyar Monarchia nem gyarmatosító, de nem is anti-koloniális,³¹ vagy éppen „vonakodó gyarmatosító” (*reluctant colonizer*).³² A gyarmati múlt kutatása pedig ingoványos mocsár, amelyre csak kellő körültekintéssel és pontos definíciókkal körülbástyázva tanácsos merészkedni.

Az utóbbi évtizedben mégis elkezdett szaporodni azon művek száma, melyek szerzőinek felfogásában Bosznia gyarmati jellege már nem képezi vita tárgyát. Az Osztrák–Magyar Monarchia gyarmatosító politikája posztkoloniális megközelítésből vizsgálva a „kétarcú” nyugati kolonizáció több vonulatával is kísértetiesen hasonló jegyeket mutat: a gyarmatosító birodalmak nem csupán katonai leigázóként, gazdasági kizsákmányolóként és felsőbbrendű „civilizátorként” lépnek fel az alávetett területeken, hanem ambivalens(nek tűnő) módon sok esetben a gyarmatosító hatalmak hozzák el a megszállt területek későbbi felszabadulását lehetővé

23 Az elmúlt évtizedekben az osztrák és magyar gyarmati múlt kutatását leginkább meghatározó irányzatokról lásd: Csaplár-Degovics, 2022. 14–24.

24 Bosznia-Hercegovina megszállása problémájának az elmúlt években két ausztriai kiadású tanulmánykötetet is szenteltek, amelyek posztkoloniális megközelítésű írásokat gyűjtenek egybe. Lásd: Ruthner et al., 2015; Ruthner–Scheer, 2018. A közép-európai birodalom tengeren túli terjeszkedéséről is különálló munka jelent meg: Krobb, 2011.

25 Csaplár-Degovics, 2022. Lásd még az *Aetas* folyóirat *Ismeretlen kolonializmus* című tematikus számát: Vukman–Csaplár-Degovics, 2023.

26 Todorova, 2009. 16.

27 Donia, 2015; Donia, 2018.

28 Gerő, 2013. 39–48.; Gerő, 2018. 61–69.; Ruthner, 2018b. 30–32.

29 Loidl, 2012. 36–37., 119.

30 Detrez, 2002.

31 Sauer, 2007. 68.

32 Ruthner, 2018a. 43.

tevő infrastrukturális fejlesztéseket, a modern oktatást, a politikai rendszert és a magasabb életszínvonalat.³³

A posztkolonialista irányzat egyik legfőbb kortárs képviselője, Clemens Ruthner Bosznia-Hercegovina esetét egyenesen a brit gyarmatbirodalom működési mechanizmusaihoz vetette egybe, és a hatalomgyakorlás tekintetében – a számos hasonlóság megállapítása mellett – csupán azt a meghatározó különbséget vélte felfedezni, hogy a közép-európai birodalom a tengeren túli következetes diszkriminatív politikával szemben a társadalmi struktúrák konzerválására és a multikonfesszionális társadalom konszolidációját célzó egyensúlyra törekedett – amely megfontolásnak a később részletesebben tárgyalt halogató agrárpolitika is szerves részét képezte.³⁴ Ezen párhuzamból kiindulva, a posztkolonialis tanulmányok elméleti keretét alkalmazva a szerzők elsősorban a hatalomgyakorlás és az igazgatás módját, a politikai rendszer természetét, a megszállók identitáspolitikáját, illetve a gazdasági és a katonai kizsákmányolást vizsgálják, és ezeken keresztül igazolják Bosznia-Hercegovina gyarmati státuszát.³⁵ E kutatások eredményeként képezi a nemzetközi historiográfiában immár konszenzus tárgyát az a magyar munkákba még kevésbé integrált tézis, mely szerint a közös pénzügyminiszter és boszniai kormányzó Kállay Béni irányította adminisztráció tevékenysége egyértelműen gyarmatosító politikaként és nem csupán „kulturális projektek összességéként” értelmezendő.³⁶

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azokat a megfontolásokat, amelyek a posztkolonialista megközelítés kiterjesztésének kockázatára és problémáira hívják fel a figyelmet. Az okkupálás történetének posztkolonialis értelmezése a történeti kritika és precizitás igényének szempontjából vethet fel kétségeket. Azt az összefüggést ugyanis, hogy Bosznia-Hercegovina megszállása a Monarchia későbbi tengeren túli gyarmatosító törekvéseinek előzménye és a később kibontakozó gyarmatszerző tervekre buzdító sikertörténet lett volna, éppen a nagyobb szabású kolonizációért fellépők emlegették előszeretettel a gyarmatosításról folytatott vitában a századforduló körül. A bosznia-hercegovinai kormányzás hatalompolitikáját ennél fogva nem kell szükségképpen a Monarchia elitjének – később radikálizálódó – gyarmati elképzeléseivel egy keretben értelmeznünk.³⁷ Az a kutatási vezérfonal, melynek útmutatása alapján görcsösen keressük a kolonialis párhuzamokat, adott esetben Bosznia-Hercegovina megszállásának történetében, amiatt is félrevezető lehet, mert az a történeti sajátosságok feltárása és megértése helyett azokat inkább egy már ismerni vélt jelenség címkéje mögé rejtheti. A bosznia-hercegovinai társadalom viszonya a megszálló hatalomhoz – úgy, mint a Balkán viszonya egy elképzelt Nyugathoz – „kifejthető a legtöbbfajta hatalmi diskurzuson belül”, hiszen ezek egymással gyakran átfedésbe hozhatók.³⁸ Jelen dolgozat ennél fogva más megközelítést választ: a telepítési politika kérdését nem az előbbieken bemutatott

33 Ruthner, 2014. 156.

34 Ruthner, 2018b.

35 Ruthner, 2014. 163–164.

36 Okey, 2007; Donia, 2015; Ruthner et al., 2015; Ruthner–Scheer, 2018; Csaplár–Degovics, 2022. 49.

37 Loidl, 2012. 119–120.

38 Todorova, 2001.

elméleti kategóriák felől vizsgálja, hanem éppen próbára teszi azzal, hogy azokat a levéltári dokumentumok szintjén igyekszik beazonosítani.

Agrárkérdés és Kállay agrárpolitikája Bosznia-Hercegovinában

Az agrárkérdés – túl azon, hogy szükségszerűen a társadalom legnépesebb rétegének a mindennapi megélhetését befolyásolta³⁹ – az Oszmán Birodalom határ menti tartományaiiban azok sajátos etnikai összetétele miatt kiemelten érzékeny politikai problémát is jelentett, amit az ekkoriban kibontakozó nemzeti mozgalmak politikai lehetőségként használtak.⁴⁰ Az agrárkérdés egyértelműen elősegítette a boszniai ortodox népesség egy – a szerb – nemzetben való egyesülését, ugyanis az oszmán mezőgazdasági hierarchia adottságaiból következően a földbirtokos és a földművelő között húzódó érdekkülönbségek egybeestek az etnikai törésvonalakkal: a századforduló körül a földbirtokosok 91 százaléka muszlim volt, míg a kmetek 75 százaléka ortodox (szerb), 20 százaléka pedig katolikus (horvát).⁴¹

A muszlim népcsoport a valóságban nem vallási előjogai miatt élt kedvezőbb helyzetben, például a szabad parasztok a 18. századig semmiféle privilégiummal nem rendelkeztek, sőt a többihez hasonlóan a boszniai muszlim közösség is nagymértékben rétegződött volt regionális adottságokból eredendően és gazdasági erő tekintetében.⁴² Ebben a struktúrában mindazonáltal egyértelműen a többségében ortodox kmetek voltak a leghátrányosabb helyzetben, s a földbirtokot nélkülöző népes társadalmi réteg ezen kiszolgáltatottságát a nemzeti mozgalom sikeresen politikai erővé formálta. A függetlenségét elnyerő Szerbia és az ott végrehajtott társadalmi reformok, különös tekintettel a jobbágyi függés felszámolására, az onnan érkező mozgalmárok révén jelentős hatást gyakoroltak a boszniai társadalomra is.⁴³ A fokozódó feszültségek a 19. században több felkelés kirobbanásához vezettek, melyeket belső válsága miatt az oszmán hatalom egyre inkább csak pacifikálni tudott; a reformpróbálkozások nem értek el valódi változást. A konfliktusegyüttes végül nemzetközi válsággá vált, amelyet a kor diplomáciai normái szerint a nagyhatalmak közötti erőviszonyok függvényében kezeltek. A berlini kongresszus a kérdés megoldását a két tartomány osztrák–magyar megszállás alá helyezésében látta.

A szakirodalom az osztrák–magyar megszállók agrárpolitikájának elemzésekor elsősorban Kállay Béni kormányzati periódusát vizsgálja kimerítően. A történeti munkák nagy része rámutat a magyar származású politikus által irányított politika visszasságaira és következetlenségeire, így a Kállay-rendszer megítélése máig ellentmondásos. A kormányzó politikája továbbra is viták tárgyát képezi – elsősorban abban a kérdésben, hogy az osztrák–magyar hatóságok döntéseit valóban a modernizációs célok, vagy esetleg inkább az imperialista és gyarmati törekvések

39 A századforduló körül a népesség 88 százaléka élt mezőgazdasági munkából. Fónagy, 2014. 19.

40 Babuna, 1996. 78.; Radušić, 2017. 146.

41 Demeter, 2016. 118–119.; Radušić, 2017. 138–139.

42 Demeter, 2016. 120.

43 Uo. 116.

irányították, illetve hogy a megszálló adminisztráció intézkedései milyen mértékben tekinthetők pragmatikusnak az adott keretek között, s ennek megfelelően a hibák mennyire tudhatók be az idegen hatalomnak a régió viszonyairól alkotott fals elképzeléseinek. A megígért, de a megszállás évtizedei alatt egyre halasztott agrárreform kérdése hasonlóan ellentmondásos megítélés alá esik.

Annak ellenére, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia a megszállási mandátumot részben a társadalmi viszonyokat szétfeszítő agrárkérdés rendezésére kapta a berlini konferencián,⁴⁴ a mezőgazdasági reformot a megszálló hatalom rendre elhalasztotta. Ennek oka elsősorban az előbb ismertetett kényes helyzet volt: hamar nyilvánvalóvá vált továbbá, hogy a kormányzat egy radikális reformmal, illetve annak elhalasztásával egyaránt a társadalom egy-egy csoportja mellett köteleződne el: míg a szerb nemzeti mozgalom egyértelműen a kisbirtokok bérlőinek kedvező megoldást követelt, addig a muszlim földbirtokos réteg alapvetően a meglévő birtokviszony fennmaradásában volt érdekelt. A megszálló hatalom kezdettől fogva arra törekedett, hogy egy elhamarkodott reformmal ne borítsa fel a rendkívül törekeny társadalmi struktúrát, s az első években a pacifikálást és a fellázadó tartományok politikai és gazdasági konszolidációját tűzte ki célul.⁴⁵ Ennek megfelelően az osztrák–magyar kormányzat a korábbi oszmán rendelkezéseket tekintette mérvadónak, és a kmeteket a tretina további megfizetésére és a szerződéseik meghosszabbítására biztatta az agrárreform előtti „átmeneti időszakban”, a vitás kérdések rendezésében pedig kisebb módosításokon kívül csupán közvetítő szerepet vállalt, ezzel csorbát ejtve saját népszerűségén és megfosztva a társadalmat az új igazgathoz fűzött reményeitől.⁴⁶

Míg egyes történészek a Kállay-féle egyensúlyozást és a jobbágyi függés lassú felszámolását a fokozatosság és a társadalmi adottságokra érzékeny óvatosság szellemében pozitívan értékeli,⁴⁷ a kutatók többsége Kállay azon megközelítését, mely az agrárviszonyok reformján keresztül a termelési adatok javítása helyett a társadalmi „stabilitás” konzerválását helyezte előtérbe, elhibázottnak és a társadalom szempontjából tragikus kimenetelűnek tartja.⁴⁸ A Kállay-kormányzatot több ízben érte továbbá az a vád, hogy ennek hátterében a magyar mezőgazdasági érdekek álltak, s bár tény, hogy a boszniai mezőgazdasági modernizáció lehetősége aggodalmat váltott ki a régió ellátásában eddig szinte versenytárs nélküli magyar gazdasági elitben, az agrárreform elodázásának oka valójában inkább a szerb gazdasági dominanciától való félelem lehetett.⁴⁹

A mezőgazdasági politika alapja a mezőgazdasági szabályozások és a birtokviszony változatlanul hagyása, és ezáltal a hagyományos muszlim birtokos réteg

44 Lásd Andrássy javaslatát 1875-ből, amelyben a Monarchia közös külügyminisztere Bosznia-Hercegovina pacifikálásának zálogát részben az agrárreform végrehajtásában jelölte meg. Lis, 2014. 41.; Radušić, 2017. 148.

45 Radušić, 2017. 139–149.

46 Fónagy, 2014. 20.; Radušić, 2017. 150–153.

47 Ress, 2004b. 233.

48 Kraljačić, 1987. 506–507.; Demeter, 2016. 154.; Radušić, 2017. 154.

49 A magyar gazdaság rivalizálásához lásd: Kraljačić, 1987. 508–509.; Lis, 2014. 65.; Demeter, 2016. 130.

lojalitásának megnyerése volt.⁵⁰ Ezt a politikai irányelvet Kállay Béni már kormányzói mandátumának egészen a kezdetén lefektette: „Kétségtelenül az agrárkérdés azon ügyek egyike, amelyben mielőbb legalábbis el kell kezdődnie egy szabályozásnak, és pedig nemcsak azért, mert egy ilyen szabályozás szükségességét már az okkupáció előtt ismételten hangsúlyoztuk, hanem azért is, mert e kérdés további alakulása lényeges befolyást gyakorol Bosznia minden viszonyára. Továbbra is rágaszkodnunk kell ahhoz az elvhez, hogy a mohamedán földbirtokosokat nem foszthatjuk meg egyszerűen a birtokaiktól. Az állami kármentesítéssel történő megváltás sem lehetséges, mert az ehhez szükséges összegek nem követelhetők a képviselői testületektől. Ez a módszer azért sem lenne célszerű, mert a mohamedán bégek minden birtoka keresztény bérlők kezén van.”⁵¹

A közös pénzügyminiszter célja egy, a magyar és a galíciai nemességhez hasonló, a Monarchiához feltétlen lojális földbirtokos elit kialakítása volt a megszállt tartományokban, amit a kormány egyrészt a muszlimoknak biztosított gazdasági dominanciával, másrészt egy sajátos nemzettudat kialakulásának szorgalmazásával igyekezett előmozdítani.⁵² A muszlim földbirtokosi kézben lévő területek tulajdonjogi helyzetének átalakítása helyett a miniszter az agrárkérdést átmenetileg az állami és a vakufföldek segítségével szándékozta konszolidálni, többek között belső, illetve külső kolonizáció szorgalmazásával. A problémaegyüttes végleges rendezését a mielőbb végrehajtandó annexiótól várta.⁵³

Kolonizációs politika a megszállás éveiben

A közös Pénzügyminisztérium iratanyaga arra enged következtetni, noha a kolonizáció gondolata már a megszállás első éveiben is megjelent, a kormányzat ekkor még korántsem volt abban a helyzetben, hogy támogatni tudta volna a bosznia-hercegovinai bevándorlást és kezdeményezhette volna egy átfogó kolonizáció megszervezését.⁵⁴ A telepítési politikát ebben az időben elsősorban a parlagon hagyott területeknek a mezőgazdasági termelésbe való bevonása, illetve az egyes régiókban a termelést hátráltató munkaerőhiány leküzdése motiválta, mi több, a hatóságok a kezdeti időszakban a kolonizációban – vélhetően a Habsburg Birodalom múltjából, így például a különböző peremterületek betelepítésének és integrációjának történeti példájából ihletet merítve – a gazdasági modernizáció és a megszállt tartományok felzárkóztatásának lehetséges eszközét is látták. A telepítések kérdéséhez való hozzáállás a megszállás első évtizedében alapvetően a kataszteri felmé-

50 Kraljačić, 1987. 499–502.; Fónagy, 2014. 7.; Lis, 2014. 64.; Radušić, 2017. 154.

51 Denkschrift Kállays über die Administration in Bosnien und der Herzegowina. Beilage des Gemeinsamer Ministerrat Nr. 58., Wien, 3. Juni 1882. Idézi: Fónagy, 2014. 23.

52 Erről lásd: Babuna, 1996; Ress, 2000; Ress, 2004b. 233–234.; Ress, 2004a. 245–249.; Ress, 2006; Okey, 2007; Fónagy, 2014. 7.; Babuna, 2015; Sethre, 2015.

53 Kraljačić, 1987. 499–500., 511–515.; Radušić, 2017. 154.

54 A megszállt Bosznia-Hercegovinában végrehajtott telepítési politika történetéhez lásd: Csepregi, 2024. A kolonizációs politika alakulásáról szóló fejezet a hivatkozott dolgozat legfontosabb eredményein alapul.

rések előrehaladottságának aktuális állásától függött, ami egészen az 1890-es évek közepéig a tulajdonjogi kérdés bizonytalanságainak következtében csupán a magánúton lebonyolódó és meglehetősen korlátozott mértékű állami telepítésnek engedett teret.

A bosznia-hercegovinai telepítések Kállay miniszterségének elején kezdtek újra megszokasodni, ennek azonban csak egyik oka volt a miniszter nyilvánvaló elköteleződése a kolonizáció ügye mellett. A magántelepítések felvirágzására hatással volt a muszlimok tömeges kivándorlása is, ami lehetővé tette az országot elhagyók földjeinek elidegenítését. A telekkönyvek elkészítése egészen az 1890-es évekig elhúzódott, a közös miniszter azonban azt megelőzően sem tett le a tömeges állami kolonizáció tervéről. Nem kizárható, hogy a sokat kritizált betelepítési ügyre annak előkészítő kísérleteként tekinthetünk, mivel sikere érdekében Kállay személyesen járt el. A Kállay-rezsim első évtizedében a telepítések hátterében egyébként többnyire a többségében ortodoxok lakta határterületek pacifikálásának terve húzódott meg, és nem minden esetben a kormányzat kezdeményezte azokat, sőt az idegen bevándorlók letelepítését előirányzó elképzelések több esetben éppen az őshonos lakosság érdekeit védő helyi hatóságok fellépése következtében hiúsultak meg.

Az 1890-es években a kormányzat által kezdeményezett átfogó kolonizációs politikát az tette lehetővé, hogy végre lezárult a kataszteri felmérés, amely tisztázta az állami földek tulajdonjogi helyzetét. Fontos azt is hozzátenni, hogy egy ilyen léptékű, nagy fokú szervezettséget igénylő és a társadalomra közvetlen hatást gyakorló átalakítás az államigazgatás stabil működését is megkövetelte, annak kiépítése azonban évekig elhúzódott. A hosszú ideig késlekedő állami kolonizáció azonban nem zajlott zökkenőmentesen, és több szempontból sem váltotta be a hozzá fűződő reményeket. Az állami kolonizáció végül olyan konfliktusokhoz vezetett mind a telepes közösségeken belül, mind a helyi lakossággal, hogy a programot a széles körű, ezúttal nem etnikai törésvonalak mentén megfogalmazódó társadalmi elégedetlenség miatt az osztrák–magyar vezetés végül kénytelen volt leállítani. Mindazonáltal a mezőgazdasági hierarchia rendszerproblémái nem számolódtak fel, és az agrárkérdés miatt már a 18. századtól a boszniai társadalmat átható feszültség az osztrák–magyar megszállás teljes időszakát végigkísérte.

Az osztrák–magyar adminisztrációs kolonizációs politikája mögött meghúzódó szándékok a négy évtizedes megszállás legitimációjához hasonlóan ellentmondásosak és a mai napig vita tárgyát képezik. A következőkben a kolonizációs politika dokumentumai felől közelítve teszünk kísérletet a historiográfiai áttekintőben bemutatott megközelítések beazonosítására.

Orientalizmus és balkanizmus a kolonizáció dokumentumaiban

A 19. században az Osztrák–Magyar Monarchia tudományos és politikai elitjében vitán felül széles körben elterjedt volt a Kelet és a Nyugat viszonyrendszerét dichotomikus ellentétként láttató orientalista megközelítés, ami a közép-európai birodalom szempontjából éppen az Oszmán Birodalom és az annak egymás után függet-

lenedő európai területeire irányuló civilizációs és kulturális misszióban öltött testet.⁵⁵ A balkáni régió „másikként” való kezelése hasonlóan megjelenik a Bosznia-Hercegovina megszállásával foglalkozó korabeli sajtóanyagokban és politikai pamfletekben is, a megszállt tartományok jövőjével foglalkozó mindennapi újságcikkektől egészen a megszállt politika legmagasabb pozíciójú kivitelezőinek megnyilvánulásáig.⁵⁶ Fontos rámutatni, hogy Bosznia-Hercegovina kontextusában az orientalizmusnak gyakran egy sajátos formája köszön vissza, mely szerint éppen az Osztrák-Magyar Monarchia vállalta magára azt a „missziót”, hogy az érintett térségben „a barbárságból a civilisatíóba való átmenetet” biztosítsa, ezzel Boszniában egy évtizedekig tartó „provisoriumot” hirdetve.⁵⁷ A kormányzó Kállay Béni megfogalmazásából továbbá egyaránt kitűnik, hogy az orientalista szemlélet nemcsak a szűk értelemben vett „kultúrmisszió” szellemiségét határozta meg, hanem a Monarchia vezetése a gazdasági fejlesztésekben és magában a kolonizációs politikában is a megszállt területek „civilizációjának” kulcsát látta.⁵⁸ Ennek fényében meglepő, hogy a kolonizációs politikáról szóló iratanyagban a telepítések fontosságát hangsúlyozó érvelésből az orientalista retorika csak elvétve köszön vissza. Bár a kolonizáció végrehajtásáról szóló levelezésekben meg-megjelenik egy-egy jellemző kifejezés, amely Bosznia-Hercegovinát „a nyugati kultúra elől eddig egészen elzárt”, az érintett területeket pedig zord, barátságtalan vidékként írja le, ezek azonban inkább a dokumentumok általános hangvételétől elütő kiszólásokként értelmezhetőek.⁵⁹

A kolonizációs politikáról szóló előterjesztésekben ugyanakkor feltűnnek olyan narratívák, amelyeket inkább a Todorova-féle balkanizmus fogalmi keretében érdemes értelmezni. A hatóságok érvelésükben ugyanis a kolonizáció célját elsősorban a mindig nyugtalankodó térség pacifikálásában látták „szorgalmas, csendes és megbízható elemek”⁶⁰ betelepítésén keresztül. Todorova művében az orientalizmussal szemben a balkanizmusnak éppen a viszonylagosságát, köztességét emeli ki, amelynek szellemében Boszniával szemben még a Monarchia is magát haladónak és civilizáltnak feltüntetve léphetett fel: „Mint a Kelet, a Balkán is a negatív vonások lerakataul szolgált, amivel szemben meg lehetett konstruálni az »európai« és a »Nyugat« pozitív és önelégült képét.”⁶¹

Az itt balkanizmusként azonosított interpretáció a leghangsúlyosabban Kállay miniszterségének kezdetén, az 1882-es hercegovinai felkelést követően jelenik meg, amikor az állam által szorgalmazott telepítések zöme a többségében ortodoxok lakta határterületekre irányult a térség politikai konszolidációja és az ott szer-

55 Feichtinger, 2014. 31.

56 Gyarmatosítás Boszniában. In: *Budapesti Hírlap*, 1883. november 11. 2. Lásd: Csaplár-Degovics, 2022. 117–136.

57 Kállay, 1914. 260.

58 Uo. 264–266.

59 A szarajevói tartományi kormány körlevele az Osztrák-Magyar Monarchia külképviseleiteinek. Szarajevó, 1882. szeptember 23. ÖStA HHStA MdÄ Adm. Reg. F61-1-15 Kolonisierung.; A bjelinai körzeti előjáró levele a Donja Tuzla-i kerületi hivatalnak. Bjelina, 1886. március 1. ABiH 1886 (45) 4-51.

60 Vuković kormánytanácsos levele a szarajevói tartományi kormánynak. Donja Tuzla, 1886. március 23. ABiH 1886 (45) 4-51.

61 Todorova, 2001.

veződő szerb nemzeti mozgalmak prevenció jellegű bomlasztása céljából. Ezen indíttatás megjelenik például a Bjelinai körzet előljárójának levelében is, melyben egy nagyobb volumenű telepítési programot sürgetendő, a tisztviselő a telepítések biztonsági jelentőségét hangsúlyozta a határ menti falvak vonatkozásában, „...amelyek közvetlenül a száraz határon helyezkednek el, és amelyek a rablások idején mindig a legkedvezőbb átkelőhelyeket kínálták a rablóknak, és a legjobb rejtékhelyeket a sűrű, szinte megközelíthetetlen bozóttal borított (...) terepen.”⁶² Az érvelés szerint egy „szorgalmas” német telepesek által létrehozott és fenntartott kolónia a szerb határ közvetlen közelében önmagában biztosítékként szolgálna a keleti országrész biztonsága tekintetében, és ily módon hozzájárulna az állam érdekeinek védelméhez mind pénzügyi, mind katonai értelemben.

A vízió megfogalmazója a legtöbb esetben Anton Vuković volt, aki a bosznia-hercegovinai osztrák–magyar adminisztráció képviselőjeként és később az Österreichisch-Ungarische Kolonialgesellschaft tagjaként azon kevesek közé tartozott, akik mind a gyarmatosító lobbiban, mind a megszállás végrehajtásában szerepet vállaltak.⁶³ A kormánytanácsos az 1883-as, a hercegovinai kolonizáció szükségességéről írt előterjesztésében – amelyre akár a bosznia-hercegovinai kolonizáció egyik kulcsdokumentumaként tekinthetünk – „új, békeszerető elem” behozását szorgalmazta „az ország legbajosabb részeibe, ami alapvető politikai és civilizációs szolgáltatásokat nyújtana, és nagyban hozzájárulna az osztrák államépítés előmozdításához”. Vuković felvetésében azt a lehetőséget is fontolóra vette, hogy a felkelés következtében az országot elhagyók tulajdonában álló földterületeket használják fel a kolonizációra, elsőként azoknak a telkeknek a birtokbavételével, „amelyek a leginkább kompromittálódottaké [hauptcompromittierten]”, azokét, akiknek „több van, mint amennyire valójában szükségük van”. A „civilizációs” küldetés békeszerető és jó példát mutató képviselőinek kiválasztásakor ugyanakkor a kormánytanácsos javaslata szerint ügyelni kellett arra, hogy a helyi viszonyokhoz különösen illeszkedő kolonisták jártasak legyenek a fegyverhasználatban, hogy ellen tudjanak állni „a szomszédos montenegróiak és a megfosztott kmetek állandó zaklatásainak”, melyek oka a kormánytanácsos szerint a térségben „oly erősen jelen lévő nemzeti és vallási partikularizmusban, valamint abban az ellenszenvben keresendő, amellyel Hercegovina lakossága – jelleméből és politikai viszonyaiból adódóan – eddig minden újítást fogadott”.⁶⁴

A kolonizációs politika stratégiai-biztonsági indokoltságát hangsúlyozó megfogalmazások kísértetiesen hasonlítanak azokra a Balkánnal szemben kialakult sztereotípiákra, amelyek rögzülését Maria Todorova a Balkán-háborúk idejére dattálja. Az Osztrák–Magyar Monarchia hatóságainak gondolkodásában ezek a stratégiai megfontolások elsősorban a pacifikálást és mindenekelőtt a szerb nemzeti mozgalom elszigetelését szolgálták. Mégis, annak ellenére, hogy ebből következően a megszálló rezsim intézkedései mind kulturális, mind gazdasági szempontból

62 A bjelinai körzeti előljáró levele a Donja Tuzla-i kerületi hivatalnak. Bjelina, 1886. március 1. ABiH 1886 (45) 4-51.

63 Loidl, 2012. 119.

64 Anton Vuković: Skizzen über die Colonisierung in der Herzegowina. ABiH 1883 (25) 5-2/12.

a muszlim lakosságnak kedveztek, az osztrák–magyar elit továbbra is áthidalhatatlan szakadékot, feloldhatatlan szembenállást feltételezett az iszlám és a kereszténység között – ami Todorova szerint fontos jellegzetessége az általa körülírt jelenségnek, a balkanizmusnak, és az egyik megkülönböztetett oka annak, hogy a Balkán Európa szemében önmaga tökéletlen önképeként jelenik meg.⁶⁵ A Said és Todorova műveiben megjelenő dichotómia, a „mohamedánizmus” és a „civilisatio” szembeállítása ugyanakkor nem csupán Kállay orientalista megnyilvánulásaiából köszön viszsza.⁶⁶ A kereszténység és az iszlám között húzódó szakadék, a Banja Luka-i körzeti előljáró megfogalmazásában a „két alapvetően különböző faj szembeszökő ellentéte”, és az ebből esetlegesen kibontakozó konfliktustól való félelem bizonyos telepítési akciók meghiúsulásához is vezetett.⁶⁷

Modernizáció vagy gyarmatosítás?

Bosznia-Hercegovina osztrák–magyar megszállása vizsgálatakor újra és újra összeütközik az a két paradigma, amely az okkupáló hatalom politikáját kívánja egy-egy narratívába helyezni. A történettudományi munkákban a szerzők a kolonizációs politika mozgatójaként is gyakran a modernizációs és felzárkóztató szándékot vagy éppen ennek ellentétét, a kizsákmányoló gyarmatosítást jelölik meg. A bécsi közös Pénzügyminisztérium és a szarajevói tartományi kormány iratanyaga azonban, mint látni fogjuk, egy egységes és átgondolt stratégia helyett éppen a kolonizációs politika alakításában gyakran egymással ellentmondásban lévő megfontolások ütközését és egy megosztott politikai vezetés képét mutatja.

A modernizáció jelszava

Ami a kormányzat modernizációs szándékait illeti, a telepítési politika összefüggésében, a levéltári források vizsgálatának tükrében arra a következtetésre juthatunk, hogy a térség gazdasági felzárkóztatása a megszállás első éveiben szolgált célkitűzésként a kolonizációs elképzelésekben. Az osztrák–magyar adminisztráció már 1879-től kezdődően birodalomszerte felhívásokban buzdított tőkével rendelkező földműveseket a megszállt tartományokban való letelepedésre, szabadon birtokba vehető és művelhető termőterületet ígérve, ezzel párhuzamosan pedig elkezdődött a bosznia-hercegovinai földek birtokviszonyának feltérképezése is.⁶⁸ Mindezen erőfeszítésekből kitűnik, hogy a kormányzat a kolonizációban kezdetben a munkaerőhiány kezelésében és a paragon hagyott földek termővé tételében a termelés fellendítésének eszközét látta.

⁶⁵ Todorova, 2009. 3–4., 18–19.; Todorova, 2001.

⁶⁶ Kállay, 1914. 264.

⁶⁷ A Banja Luka-i kerületi előljáró, Lazarini levele a szarajevói Landesregierungnak. Banja Luka, 1891. augusztus 31. ABiH 1891 K3 Š26-13.

⁶⁸ A rendelkezést tartalmazó levél egyelőre nem került a kezembe, de az arra adott válaszok alapján rekonstruálható. ABiH 1879 I, 29 420.; Kasumović, 2009. 83.

A kolonizációs politika és az azzal célzott mezőgazdasági modernizáció azonban a kezdettől fogva több okból is kudarcra volt ítélve. Egyrészt a megszállás első éveiben a kormányzat nem volt abban a helyzetben, hogy végrehajtsa egy államilag irányított átfogó telepítési politikát, mivel a hatóságok felügyelete ebben az időben kizárólag a bevándorlás viszonylagos ellenőrzésére szorítkozhatott.⁶⁹ Az állami kolonizációt még hosszú évekig hátráltatták a megbízható kataszteri nyilvántartás hiányából származó tulajdonjogi bizonytalanságok, amelyek korlátozták az állam mozgásterét a bosznia-hercegovinai földek bérbeadásában és ezzel együtt a mezőgazdasági termelés hatékonyságának fellendítésében.⁷⁰ A mezőgazdasági modernizáció megvalósulását azonban mégis elsősorban a kormányzat – a korábbiakban bemutatott – óvatos, a társadalmi hierarchia felforgatását elkerülni kívánó politikája tette lehetetlenné; az egyes, akár helyi szinten kezdeményezett kolonizációs erőfeszítések ugyanis „az egyes birtokkegyüttesek előzetes kisajátítása és az agrárkérdés végleges megoldása nélkül” kezdettől fogva kudarcra voltak ítélve.⁷¹ A megszálló hatalom ennek következtében a telepítési ügyekben az első években átmeneti, ad hoc politikára szorítkozott, elállva egy egységes szabályozás bevezetésétől, arra hivatkozva, hogy „egy hivatalos kolonizációs törvény megalkotása azonban abban a stádiumban, amelyben az ügy jelenleg van, nemcsak hogy nem tűnik szükségesnek, hanem nem is kívánatos”, mert ezzel a kormány a saját kezét kötné meg.⁷²

A modernizációs szándék a későbbi években is felmerült a kolonizációs elképzelésekben, ezek meghíletői általában egyidejűleg szükségszerűen az agrárrendszer átfogó reformját is szorgalmazták. Minekutána a bécsi és a szarajevói vezetés következetesen visszafogott mindenféle haladó szellemű, a mezőgazdasági rendszer megújítását szorgalmazó kezdeményezést, ezen modernizációs tervek kormányzati támogatás hiányában többnyire a fiókban kötöttek ki. Jól szemlélteti ezt a jelenséget Stanisław Mieroszewski krakkói politikus példája, aki a szarajevói tartományi kormány (*Landesregierung*) tanácsosaként (1880–1881) nyújtott be a mezőgazdaság modernizációját szorgalmazó javaslatokat, elsősorban az Osztrák-Magyar Monarchia és más európai országok agrárpolitikai sikereinek és kudarcai-nak, így például az 1848-as jobbágyfelszabadítás tanulságaira építve.⁷³ A lengyel kormánytanácsos szarajevói jelenléte azonban nem nyúlt hosszúra, miután a társa-

69 Kasumović, 2019. 33–34.

70 Lásd a maglaji és a gradačaci kerületi hatóságok leveleit a szarajevói tartományi kormánynak, illetve a Donja Tuzla-i birodalmi hatóságnak. Maglaj, 1879. október 29. és Gradačac, 1879. október 29. ABiH 1879 I, 29 420.

71 A zvonikói kerületi hatóság levele a Donja Tuzla-i birodalmi hatóságnak. Zvornik, 1879. november 26. ABiH 1879 I, 29 420.

72 Erlass des gemeinsamen Ministeriums vom 11. August 1880, Nr. 5429 B. H., betreffend die den Colonisten zu gewährenden Begünstigungen. In: *Landesgesetzblatt Bosnien und die Herzegowina 1878–1918*. <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=lbh&datum=1878&page=547&size=45> (letöltés: 2024. október 9.).

73 Stanisław Mieroszewski: Über die Colonisation Bosnien und der Herzegowina. Szarajevó, 1880. április 19. ABiH 1881 (10) 1-3.

dalmi hierarchia status quo helyzetét görcsösen megőrizni próbáló kormányzat nem mutatott nyitottságot Mieroszewski progresszív elképzelései iránt.⁷⁴

A modernizáció víziója az 1880-as évektől egyre inkább háttérbe szorult más prioritásokkal szemben. Ennek oka egyrészt a társadalmi rend fenntartásának igénye volt, amely már Szlávy József minisztersége alatt a bevándorlás visszaszorítását eredményezte: a miniszter 1880-ban rendelkezéseiben ugyan elismerte a kolonizáció gazdasági jelentőségét a mezőgazdasági termelés fellendítésében, a helyi lakosság és a telepesek közötti konkurencia és az abból származó potenciális konfliktusok elkerülésének szándékára hivatkozva mégis visszafogta a kolonizációs próbálkozásokat, ezzel az agrárkérdés megoldását és a társadalmi viszonyok rendezését a gazdasági modernizációs célok elé helyezte.⁷⁵ A modernizáció indoka továbbra is megjelent a hatóságok retorikájában a telepítések társadalmi elfogadtatásának céljából.⁷⁶ Kállay kormányzata alatt a kolonizáció mégis elsősorban stratégiai-biztonsági elveket figyelembe véve zajlott, és a telepesek és az új telepek helyszínének kiválasztásánál nem feltétlenül a termelés hatékonyságának növelését szem előtt tartó gazdasági szempont bizonyult döntőnek. A modernizációs misszió tehát Kállay miniszterségének éveiben csupán a jelszavak szintjén érvényesült, a telepítéseket egyre inkább politikai megfontolások motiválták, amit jól érzékeltetnek Vuković kormánytanácsos szavai is egy bjelinai telep megalapításával kapcsolatban: „Ebből a szempontból a kolonizáció, különösen a Bjelinai körzetben, rendkívül sürgős és kívánatos. Véleményem szerint nemcsak gazdasági és kulturális indítékok szólnak mellette, hanem különösen politikai jellegűek azok az okok, amelyek miatt oly lelkesen szólok a bjelinai kolonizáció érdekében.”⁷⁷

„Elképzelt” gyarmatosítás

Bosznia-Hercegovina megszállását illetően a legaktuálisabb és ezzel párhuzamosan az egyik legösszetettebb kérdés a balkáni tartományok gyarmati-félgyarmati státuszára és a közép-európai birodalom gyarmatosító terveire vonatkozik. Jelen munka nem vállalkozhat arra, hogy ebben a rendkívül komplex és ellentmondásos kérdésben a telepítési politikát érintő forrásanyagra támaszkodva állást foglaljon. A posztkolonialista iskola felvetését azonban nem lehet a kolonizációs politika – amit gyakran fordítanak gyarmatosító politikaként, ezzel egyértelműen indikálva annak értelmezési keretét – tárgyalásakor figyelmen kívül hagyni. Ennek megfelelően a dolgozat a gyarmatosítás problémájának vonatkozásában arra szorítkozik,

⁷⁴ Gregorczyk, 2010. 88–89.; Lis, 2014. 72.

⁷⁵ Szlávy a sarajevói tartományi kormánynak. Budapest, 1880. november 5. és Bécs, 1880. december 12. ABiH 1880 6, 100/101.

⁷⁶ Lásd például a tešanjai körzeti előljáró levelét a Banja Luka-i kerületi hivatalnak, amelyben az előljáró a telepítések melletti érvelésében többek között azt hangsúlyozta, hogy „a bennszülöttek gazdaságilag és szellemileg csak nyernének a telepesek jó példáján”. Tešanj, 1890. december 6. ABiH 1891 K3 §26-13.

⁷⁷ Vuković kormánytanácsos levele a sarajevói tartományi kormánynak. Donja Tuzla, 1886. március 23. ABiH 1886 (45) 4-51.

hogy felvázolja a kérdésnek az osztrák–magyar kolonizáció dokumentumaiból kiolvasható összefüggéseit és ellentmondásait.

A kolonizációs politika összefüggésében vizsgált forrásanyag kétségkívül tartalmaz olyan elképzeléseket Bosznia-Hercegovina betelepítéséről – ha nem is mint klasszikus értelemben vett gyarmatosításról beszélnek –, amelyek sokszor nem vették figyelembe az őshonos lakosság érdekeit és igényeit, sőt egyes esetekben kifejezetten azokat károsító intézkedéseket irányoztak elő. Érdemes itt megemlíteni azt a korábban idézett, Kállay megbízásából készített tervet, amely megoldási lehetőségként tekintett az őshonos népesség átköltöztetésére is, illetve azokat a felterjesztéseket, amelyek a kolonizáció célját az ortodox lakosságtömb dominanciájának csökkentésében tűzte ki.⁷⁸ Ezeket az írásokat kiegészítik még olyan orientalista/balkanista szellemben megfogalmazott politikai pamfletek és újságírói publicisztikák, amelyek bizonyítékként szolgáltak sok kutató Bosznia-Hercegovina gyarmati mivolta mellett érvelő álláspontjához.⁷⁹ Hasonló forrásrészleteket csokorba gyűjtve könnyedén fel lehetne vázolni egy, a boszniai telepítéseket a gyarmatosító logikába illesztő narratívát. Ezen értelmezéseket árnyalva, jelen írás éppen amellett próbál érvelni, hogy a különböző igazgatási szintek közti levélváltások összességében mégsem keltik egy egységes gyarmatosító stratégia benyomását.

A szakirodalmi munkákban szinte közhelyként ismétlődik az a narratíva, amely a kolonizációs politikát szinte kizárólag a közös pénzügyminiszter személyéhez köti, s aminek dinamikáját arra a törvényszerűsége húzza fel, mely szerint a központi kormányzat – a megszállt tartományok viszonyait távolról szemlélve – a helyiek érdekének figyelembevétele nélkül folyamatosan kényszerítette a telepítési politikát, míg a közigazgatás alsóbb szintjei azt helyismeretük és aktuális tudásuk birtokában egyre fékezték az őshonos lakosság védelmében.⁸⁰ Kétségtelen, hogy Kállay a kolonizáció ügyére megkülönböztetett figyelmet fordított, és a miniszter egyes telepítések ügyében rendkívül proaktívan lépett fel.⁸¹

A levéltári anyag azonban a fent felvázolt szereposztásnál sokkal összetettebb képet mutat. Egyrészt a bécsi vezetés korántsem állt minden esetben támogatóként a kolonizációs ügy mögött: Szlávy József kormányzata elsősorban a helyi lakosság érdekeire és a társadalmi hierarchia stabilitására tekintettel fékezte a betelepítést, ezenkívül a minisztérium egyes állásfoglalásaiban kifejezetten elutasítóan viszonyult a telepek ügyéhez, és csupán tájékoztató vagy közvetítő szerepet vállalt

78 A. Pföhr erdőigazgató (*Fortsinspektor*) Kállay megbízásából készített beszámolója. Bécs, 1883. január 6. ABiH 1883 (25) 5-2/12. Lásd még: Kraljačić, 1989. 118.; Lis, 2014. 61.; Bethke, 2018. 238.

79 Csaplár-Degovics, 2022. 117–136.

80 Azem Kozar például a telepítési politikát a posztkoloniális tanulmányok megközelítéséből elemezve a belső és a külső kolonizáció – amely a szerző állítása szerint a megszállás teljes időszaka alatt a hatóságok szervezésében és teljes körű ellenőrzése alatt zajlott – mozgatójaként kizárólag a helyi ellenállás megtörsézésére és elszigetelésére fókuszáló politikai célokat nevezte meg. Kozar, 2011. 270. Lásd még: Kasumović, 2009. 85–87.; Kasumović, 2019. 57.

81 Lásd például a miniszter közbenjárását az 1883-ban egy árvízkatasztrófa következtében földönfutóvá vált tiroli családok ügyében, aminek következtében a letelepített családok állami forrásokból juthattak földhöz Bosznia-Hercegovinában. Csepregi, 2024. 82–85.

a kolonizációban.⁸² Ugyanakkor a Bécs, Szarajevó és a megszálló hatalom helyi szintű közigazgatása közötti levelezésből az is kitűnik, hogy a nagy volumenű telepítéseket a legtöbb esetben nem a minisztérium, hanem éppen a helyi szereplők vagy az önjelölt kolonizációs ügynökök sürgették, és az agitációval szemben a bécsi kormányzat következetesen és határozottan elutasítólag lépett fel.⁸³

A megszálló adminisztráció hivatalnokai közül egyetlen szereplő azonosítható be valóban „gyarmatosító” ügynökként: éppen a korábban már említett Vuković kormánytanácsos, aki az 1880-as években a szarajevói kormányzatban a telepítések legvehemensebb szorgalmazójaként, majd a későbbi évtizedekben a gyarmatosításpárti lobbí egyik fő képviselőjeként jelent meg az osztrák–magyar politikában. Vuković fellépése azonban inkább a kivételek közé tartozik. A kormánytanácsos felterjesztésében a telepítések „nagy politikai és gazdasági jelentőségére” hivatkozva „minden fontolást félretéve” a kolonizáció „habozás nélküli”, nagy erővel való elkezdését sürgette. A felterjesztés sem megfogalmazásában, sem ambíciójában nem illeszkedett a hivatalban lévő osztrák–magyar kormányzat óvatos retorikájába.⁸⁴ Hasonlóképpen ellentétben állt a kormány kolonizációs politikájával a kormánytanácsos azon elképzelése, amely a telepésekre a civilizációs misszió részeként az osztrák államépítés szereplőiként és a „jó példa” és a kultúrtranszfer közvetítőiként tekintett, és amely éppen az etnikailag homogén, a helyi lakoságtól elkülönített, politikai jogokkal nem rendelkező telepék létrehozásán alapult.⁸⁵

Az előbbiekből is kitűnik, hogy a hatalom felső szintjein, illetve a bécsi és a budapesti elit gondolkodásában kétségtelenül jelen lévő gyarmatosító attitűd nem feltétlenül képeződött le politikai cselekvésben: a helyi társadalmat és anyagi javait kizsákmányolni kívánó tervezeteknek csak egy kis részét valósították meg, részben a kormányzat óvatos politikája, részben pedig éppen a közigazgatás alacsonyabb szintjeinek aktív közbenjárása miatt. A helyi kormányzat aktív fellépésének eredményeként vetették el például egy kolónia létrehozásának tervét a Banja Luka-i

82 Szlávy a szarajevói tartományi kormánynak. Budapest, 1880. november 5. és Bécs, 1880. december 12. ABiH 1880 6, 100/101.; Leopold Friedrich von Hofmann közös pénzügyminiszter levele a közös külügyminiszternek, Haymerlének. Bécs, 1879. december 26. ÖStA HHStA MdÄ Adm. Reg. F61-1-15 Kolonisierung.; Radušić, 2017. 153.

83 Lásd Vuković kormánytanácsos levelét a szarajevói tartományi kormánynak, amelyből kiderül, hogy a bjelinai telepítés ügye helyi kezdeményezésre került napirendre. Donja Tuzla, 1886. március 23. ABiH 1886 (45) 4-51. A Bécsben tárolt iratanyag ezenkívül számos olyan levélváltást tartalmaz, amelyben a kolonizáció megszervezésére vállalkozó ügynökök keresetét a kormányzat, többnyire a külügyi képviselőtől, következetesen elutasította: Ritter von Jäger levele a közös Külügyminisztériumnak. Bern, 1880. október 25.; C. Dormann levele a zürichi külügyi képviselőnek. Zürich, 1880. november 7.; Szlávy József levele a közös Külügyminisztériumnak. Budapest, 1880. november 12.; Szlávy válasza Ottenfels berni nagykövetnek. Bécs, 1880. november 24.; A. Hansemann konzul levele a közös Pénzügyminisztériumnak. Berlin, 1883. január 26.; Kállay Béni levele a közös Külügyminisztériumnak. Bécs, 1883. március 29. ÖStA HHStA MdÄ Adm. Reg. F61-1-15 Kolonisierung.

84 Anton Vuković: Skizzen über die Colonisierung in der Herzegowina. ABiH 1883 (25) 5-2/12.

85 Kraljačić, 1989. 115.; Lis, 2014. 61. Lásd továbbá a Banja Luka-i kerületi hivatal levelét a szarajevói tartományi kormánynak, amelyben az előljáró nem javasolta a német telepések politikai közösséggé alakulásának engedélyezését. Banja Luka, 1880. november 26. A politikai közösséggé formálódás jogát hasonlóan megtiltották Windhorst községgé alakulásakor. Szlávy József levele a szarajevói tartományi kormánynak. Bécs, 1881. január 1. ABiH 1881 (10) 7-6.

kerületben 30-40 német ajkú család részvételével.⁸⁶ A „nagy nemzetgazdasági előnyökre” hivatkozva a szarajevói tartományi kormány – a közös minisztériummal egyetértésben – kedvező hitelt is folyósított volna a szerémségi letelepedőknek, a telep létrehozása végül éppen a Banja Luka-i hatóságok közbenjárására hiúsult meg: „A nehézségek, amelyekkel ez a kolonizációs terv kezdettől fogva szembeke-rült, és amelyek részben abban állnak, hogy az e település számára kijelölt állami tulajdonú földkomplexumot a legközelebbi falvak és mahalak lakóinak szolgalmi jogai terhelik, valamint abban, hogy ezt a kolóniát egy olyan területen kívánják létrehozni, amelyet szinte kizárólag mohamedánok laktak, és a két, alapvetően különböző faj közötti éles ellentét nagyon könnyen súrlódásokra adhat okot és követke-zésképpen kellemetlen viszonyt teremthet, mely nehézségek a magas tartományi kormányban is kétségeket ébresztettek e vállalkozás sikerét illetően, (...) most még inkább indokoltnak látszik, hogy az adott körülmények figyelembevételével le-mondjunk e projektnek az eredeti tervek alapján való megvalósításáról” – áll a Banja Luka-i kerület előjárójának indoklásában.⁸⁷

A kolonizáció potenciális társadalmi következményei egyébként a Birodal-mi Tanács delegációjának ülésén (*Delegation des Reichsrats*) is többször vita tár-gyát képezték: Kállayt a tanács képviselői több ízben szembesítették a kolonizációs politika azon kritikájával, mely szerint az semmiképp nem szolgálta sem a megszállt tartományok modernizációjának célját, sem a boszniai lakosság érdekét, nem be-szélve a telepítések előidézte helyi konfliktusokról. Azt a tézist, hogy korántsem volt konszenzus a kolonizáció kérdésében az osztrák–magyar kormányzatban, jól illusztrálja Miho Klaić képviselő felszólalása, aki élesen kritizálta az idegen telepek létre-jöttét: „Ezt a [föld]többséget a boszniai lakosok és népesség számára kell megőrizni. A kolonisták, ha le akarnak telepedni, forduljanak máshová, a nagyvilág gazdátlan országaiba, Angra Pequena-ba, a Karolina-szigetekre; az ilyen országokban találhat-nak földet megművelésre. A boszniai földet és a boszniai országot meg kell őrizni a boszniai gyermekeknek.”⁸⁸ Látható tehát, hogy a tömeges kolonizáció a helyiek érdekének figyelembevétele nélkül való megvalósítását szorgalmazó javaslatok el-lenére a telepítések lebonyolításánál mind a helyi, mind a kormányzati szinten ügyeltek arra, hogy a szóban forgó telepítés ne adjon alapot a helyiek elégedetlen-kedésének, és semmiképpen ne váltson ki ellenállást. Ezen törekvések azonban nem akadályozták meg, hogy a kormányzat elvben a gazdasági és társadalmi kon-szolidációt szolgáló, olykor következtelen telepítési politikája ne járjon sok esetben kontraproduktív eredménnyel a helyi közösségek szintjén, ami végül éppen a már

86 A tešanji körzeti előjáró levele a Banja Luka-i kerületi hivatalnak. Tešanj, 1890. december 6.; A Banja Luka-i kerületi előjáró levele a szarajevói tartományi kormánynak. Banja Luka, 1891. február 13.; A Banja Luka-i kerületi előjáró, Lazarini levele a szarajevói Landesregierungnak. Banja Luka, 1891. augusztus 31. ABiH 1891 K3 Š26-13.

87 A Banja Luka-i kerületi előjáró, Lazarini levele a szarajevói Landesregierungnak. Banja Luka, 1891. augusztus 31. ABiH 1891 K3 Š26-13.

88 4. Sitzung der XX. Session am 17. November 1885. In: *Stenographische Sitzungsprotokolle*, 1885. 173–174. Lásd még Klaić másik felszólalását: 4. Sitzung der XXVI. Session am 20. Juni 1890. In: *Stenographische Sitzungsprotokolle*, 1890. 121–125.

korábban kiütköző feszültségek további éleződéséhez – és végül az állami kolonizációs program leállításához – vezetett.⁸⁹

Összességében tehát bármennyire elkerülhetetlenül és tagadhatatlanul meghatározó Kállay miniszter személye a kolonizációban, a megvalósuló politika korántsem értelmezhető egy egységes politikai akarat konzekvens végrehajtásaként. A jelen kutatásból kirajzolódó kép azt mutatja, hogy a kolonizációs politika tekintetében az osztrák–magyar hatóságok különböző szintjei között több ízben is vélemény- és érdekütközés merült fel, ami a szigorúan hierarchikus rendszer működési mechanizmusa ellenére hatással volt a telepítések alakulására. Ennek a folyamatos érdekkonfliktusnak végül egy olyan kolonizációs politika lett az eredménye, amely rendkívül korlátozott hatást ért el, és így nem is elégítette ki azok elvárását, akik megihlették. Az elégedetlenséget egyrészt a megvalósult kolonizációnak az eredeti tervekhez képest rendkívül csekély mérete váltotta ki. „Míg Mária Terézia és II. József a dél-magyarországi kolonizáció során tízezreket és százezreket hívott be és telepített le, itt megelégedtek százakkal” – olvasható a gyarmatosítás célját buzgón támogató német szerző kritikus leírásában.⁹⁰

A bosznia-hercegovinai osztrák–magyar adminisztráció által végrehajtott kolonizáció tehát a gyarmatosító elképzelések szinte egyetlen kritériumát sem teljesítette. A posztkoloniális irányzat megközelítésének legfőbb képviselője, Clemens Ruthner a dolgozat elején idézett tézise szerint az Osztrák–Magyar Monarchia 1878–1918 között a 19–20. századi nyugat-európai gyarmatosítás „mindkét arcát” megmutatta Bosznia-Hercegovinában: a katonai hódítással kezdődő idegen uralmat, amely gazdasági kizsákmányolást, egyenlőtlenséget és lekezelő identitáspolitikát jelentett, illetve ezzel párhuzamosan új infrastruktúrát, ismeretlen életmódot és különösen új oktatási és jogi rendszereket behozó modernizációt.⁹¹ A kutató megállapítása a bosznia-hercegovinai megszállás más intézkedéseinek vonatkozásában talán igazolható, azonban az agrárkérdés és a kolonizációs politika vizsgálatában nem feltétlenül állja meg a helyét. A boszniai mezőgazdasági népesség gazdasági és kulturális értelemben vett gyarmatosítását tervező elképzelések csak kis része jutott el a megvalósításig, s ennek legfőbb akadályát éppen maga a kormányzat állította az őshonos lakosságtól szinte teljesen izolált telepek létrehozásával, illetve egyes esetekben az alapvető túlélést biztosító anyagi körülmények biztosításának az elmulasztásával; egyszersmind az agrárreform elhalasztásából fakadó ad hoc és inkonzekvens politikájával.

89 Kraljačić, 1989. 119.; Kasumović, 2009. 93.

90 Maier, 1924. 17.

91 Ruthner, 2014. 156.

Konklúzió

A dolgozat arra vállalkozott, hogy a megszállt Bosznia-Hercegovinában alkalmazott osztrák–magyar kolonizációs politikát a historiográfiában leggyakrabban megjelenő két megközelítés, a modernizációs és a posztkoloniális nézőpont ütköztetésén keresztül értelmezze. A levéltári dokumentumok elemzése során összetett kép rajzolódott ki a megszálló hatalomnak a telepítésekhez való viszonyulásáról, illetve a gazdasági és társadalmi konszolidációt célzó intézkedéseiről, ami megnehezíti, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia Bosznia-Hercegovinában alkalmazott kolonizációs politikáját egy értelmezési keretben helyezzük el.

A telepítések hátterében meghúzódó szándékok és érdekek a megszállás időszakában folyamatosan változtak, s az egyes elképzelések a közigazgatás eltérő érdekek szerint működő szintjei között lévő dinamika függvényében valósultak meg. Ennek megfelelően a kormányzati retorikában gyakran hangsúlyozott modernizációs szempont a megszállás csupán kezdeti időszakában érvényesülhetett, a későbbiekben a kolonizációs politika vonatkozásában a társadalmi konszolidációt és pacifikációt szolgáló stratégiai-biztonsági megfontolások kerültek előtérbe. Hasonlóképpen, míg az elképzelések szintjén egy, a gyarmatosító logika keretében értelmezhető átfogó tömeges állami kolonizáció mindvégig az orientalista/balkanista szellemű politika homlokterében volt, a megszállt tartományok igazgatásáért felelő közös Pénzügyminisztérium végső soron óvatos, egyensúlyozó politika mellett foglalt állást. A gyarmatosító tervek csupán egy-egy elhanyagolható befolyású „gyarmatosító ügynök” megfogalmazásában, leginkább az elképzelések szintjén jelentek meg a kolonizációs politika viszonylatában. Összességében tehát az osztrák–magyar kormányzat a telepítési politikájával sem az abban rejlő gazdasági és modernizációs potenciált nem használta ki, sem nem lépett fel határozott stratégiával a gyarmatosító logika alapján legevidensebbnek mutakozó területen.

A kutatási kérdések gerincét az a kontraszt adta, amely az utóbbi években megjelent, kritikus megközelítésű, elsősorban a posztkolonialista iskola elméleti alapjain nyugvó elemzések és a kizárólag a valahai birodalom forrásanyagára támaszkodó, sokszor az osztrák–magyar vezetés argumentációját és retorikáját reprodukáló konzervatívabb történettudományi munkák között feszül Bosznia-Hercegovina megszállásának kérdésében. Ez az ellentmondás a kutatás egészét végigkísérte: bár a levéltári forrásanyag egy-egy válogatott darabja bármely narratívába könnyen beilleszthető, az elsődleges források összességében a meghatározó paradigmák egyikét sem igazolták teljes mértékben, rámutatva mind a szóban forgó politikai rendszer, mind a megszállás politikájának egyediségére és végtelen ellentmondásosságára. Bosznia-Hercegovina megszállásának problémája ennél fogva korántsem tekinthető lezárt kérdéskörnek, mi több, vizsgálata minden valószínűség szerint újabb módszertani megfontolásokat igényel.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források lelőhelye

ABiH = Arhiv Bosne i Hercegovine (Szarajevó)
Zemaljska vlada

ÖStA HHStA = Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs)
MdÄ = Ministerium des Äusseren
Adm. Reg. = Administrative Registratur
F61-1-15 Kolonisierung

2. Kiadott források és szakirodalom

Babuna

1996 Babuna, Aydin: Die Agrarverhältnisse in Bosnien-Herzegowina. In: *Die nationale Entwicklung der bosnischen Muslime. Mit besonderer Berücksichtigung der österreichisch-ungarischen Periode*. Ed.: Babuna, Aydin. Frankfurt am Main, 1996. 61–90.

2015 Babuna, Aydin: The Story of Bošnjastvo. In: *Wechselwirkungen: Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878–1918*. Eds.: Ruthner, Clemens et al. New York, 2015. 123–138.

Bauer

1971 Bauer, Ernest: *Zwischen Halbmond und Doppeladler. 40 Jahre österreichische Verwaltung in Bosnien-Herzegowina*. Wien, 1971.

Bethke

2011 Bethke, Carl: Deutsche »Kolonisten« in Bosnien. Vorstellungswelten, Ideologie und soziale Praxis in Quellen der evangelischen Kirche. In: *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878–1918*. Ur.: Šehić, Zijad. Sarajevo, 2011. 235–266.

2018 Bethke, Carl: Einwanderung und Kolonisten im k.u.k. Bosnien-Herzegowina. Überblick mit 'bosniakischen' Perspektiven. In: *Bosnien-Herzegowina und Österreich-Ungarn, 1878–1918. Annäherungen an eine Kolonie*. Hrsg. v. Ruthner, Clemens – Scheer, Tamara. Tübingen, 2018. 237–249.

Csaplár-Degovics

2022 Csaplár-Degovics Krisztián: „Nekünk nincsenek gyarmataink és hódítási szándékaink.” Magyar részvétel a Monarchia gyarmatosítási törekvéseiben a Balkánon (1867–1914). Bp., 2022.

Csepregi

2024 Csepregi Janka Júlia: Az Osztrák–Magyar Monarchia kolonizációs politikája a megszállt Bosznia-Hercegovinában. In: *Fons. Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok*, 31. (2024) 3. sz. 63–101. [sajtó alatt.]

Demeter

2016 Demeter Gábor: *A Balkán és az Oszmán Birodalom III. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig: Szerbia, Macedónia, Bosznia*. Bp.–Debrecen, 2016.

Detrez

2002 Detrez, Raymond: Colonialism in the Balkans. Historic Realities and Contemporary Perceptions. In: *Kakanien revisited*. www.kakanien.ac.at/beitr/theorie/RDetrez1.pdf.

Donia

2015 Donia, Robert J.: The Proximate Colony: Bosnia-Herzegovina under Austro-Hungarian Rule. In: *Wechselwirkungen: Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878–1918*. Eds.: Ruthner, Clemens et al. New York, 2015. 67–82.

2018 Donia, Robert J.: „Proximate Colony“. Bosnien-Herzegowina unter österreichisch-ungarischer Herrschaft. In: *Bosnien-Herzegowina und Österreich-Ungarn, 1878–1918. Annäherungen an eine Kolonie*. Hrsg. v. Ruthner, Clemens – Scheer, Tamara. Tübingen, 2018. 147–162.

Feichtinger

2014 Feichtinger, Johannes: Komplexer k.u.k. Orientalismus. Akteure, Institutionen, Diskurse im 19. und 20. Jahrhundert in Österreich. In: *Orientalismen in Ostmitteleuropa. Diskurse, Akteure und Disziplinen vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg*. Hrsg. v. Born, Robert – Lemmen, Sarah. Bielefeld, 2014. 31–64. (Postcolonial Studies, 19.)

2016 Feichtinger, Johannes: Modernisierung, Zivilisierung, Kolonisierung als Argument. Konkurrierende Selbstermächtigungsdiskurse in der späten Habsburgermonarchie. In: *Ränder der Moderne. Neue Perspektiven auf die Europäische Geschichte (1800–1930)*. Hrsg. v. Dejung, Christof – Lengwiler, Martin. Köln–Weimar–Wien, 2016. 147–181. (Peripherien: Neue Beiträge zur Europäischen Geschichte, 1.)

2018 Feichtinger, Johannes: Nach Said. Der k. u. k. Orientalismus, seine Akteure, Praktiken und Diskurse. In: *Bosnien-Herzegowina und Österreich-Ungarn, 1878–1918. Annäherungen an eine Kolonie*. Hrsg. v. Ruthner, Clemens – Scheer, Tamara. Tübingen, 2018. 307–324.

Fónagy

2014 Fónagy Zoltán: Bosznia-Hercegovina integrációja az okkupáció után. Egy orientális tartomány nyugatosítása a közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek tükrében. In: *Történelmi Szemle*, 56. (2014) 1. sz. 27–60.

Gerő

2013 Gerő András: Birodalom gyarmat nélkül. In: *Közép-Európai Közlemények*, 6. (2013) 1–2. sz. 39–48.

2018 Gerő András: A gyarmat nélküli birodalom. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia. II. rész. A századfordulótól az összeomlásig*. Szerk.: Papp Gábor. Bp., 2018. 61–69.

Gingrich

2015 Gingrich, Andre: The Nearby Frontier: Structural Analyses of Myths of Orientalism. In: *Diogenes*, 60. (2015) 2. sz. 60–66. DOI:10.1177/0392192114568266.

Gregorczyk

2010 Gregorczyk, Dariusz J.: Polscy urzędnicy w administracji Bośni i Hercegowiny w latach 1879–1914. In: *Roczniki Administracji i Prawa*, 10. (2010) 1. sz. 83–98.

Kállay

1883 Kállay Béni: *Magyarország a Kelet és a Nyugat határán*. Bp., 1883.

1914 Kállay Béni kiadatlan emlékirata Bosznia annexiójáról. Kiadja: Wertheimer Ede. In: *Történelmi Szemle*, 3. (1914) 1. sz. 257–266.

Kasumović

2009 Kasumović, Amila: Modaliteti eksterne kolonizacije u Bosni 1890–1914. Case study za njemačke erarne kolonije. In: *Prilozi*, 38. (2009) 81–120.

2019 Kasumović, Amila: Dobro došli u koloniju Eldorado ili nešto treće! Useljavanje u Bosnu i Hercegovinu u prvim godinama nakon okupacije 1878. In: *Nacije i migracije. Studije iz bosanskohercegovačke historiografije*. Ur.: Duranović, Amir. Sarajevo, 2019. 25–68.

Kozar

2011 Kozar, Azem: Austrougarska kolonizacija granice na Drini. In: *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878–1918*. Ur.: Šehić, Zijad. Sarajevo, 2011. 267–281.

Kraljačić

1987 Kraljačić, Tomislav: *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*. Sarajevo, 1987.

1989 Kraljačić, Tomislav: Kolonizacija stranih seljaka u Bosnu i Hercegovinu za vrijeme austrougarske uprave. In: *Istorijski Časopis*, 36. (1989) 111–124.

Krobb

2011 Krobb, Florian: *Colonial Austria: Austria and the Overseas*. Leeds, 2011.

Lis

2014 Lis, Tomasz Jacek: *Polskie osadnictwo i duchowieństwo w Bośni i Hercegowinie od 1894 do 1920 roku*. Toruń, 2014.

Loidl

2012 Loidl, Simon: *Kolonialpropaganda und -aktivitäten in Österreich-Ungarn 1885–1918*. [Dissertation.] Wien, 2012. <https://services.phaidra.univie.ac.at/api/object/o:1292860/get>.

Maier

1924 Maier, Hans: *Die deutschen Siedlungen in Bosnien*. Stuttgart, 1924.

Morozov

2015 Morozov, Viatcheslav: *Russia's Postcolonial Identity: A Subaltern Empire in a Eurocentric World*. London, 2015.

Okey

2007 Okey, Robin: *Taming Balkan Nationalism*. Oxford, 2007.

Radušić

2017 Radušić, Edin: Remnants of Ottoman Agrarian Legislation and Practice in Bosnia under Austro-Hungarian Rule. In: *Konflikt und Koexistenz. Die Rechtsordnungen Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert*. Band 2. *Serbien, Bosnien-Herzegowina, Albanien*. Hrsg. v. Simon, Thomas – Bendes, Gerd – Kirov, Jani. Frankfurt am Main, 2017. 137–180.

Ress

2000 Ress Imre: A bosnyák nemzettudat fejlődése. In: *Pro Minoritate*, 5. (2000) 2. sz. 67–82.

2004a Ress Imre: Kállay Béni bosnyák nemzetteremtési kísérlete. In: Ress Imre: *Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. Bp., 2004. 243–253.

2004b Ress Imre: Magyarok a közös pénzügyminisztériumban. In: Ress Imre: *Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. Bp., 2004. 229–242.

2006 Ress, Imre: Versuch einer Nationsbildung um die Jahrhundertwende. Benjámín Kállay's Konzeption über die bosnische Nation. In: *Nation und Nationenbildung in Österreich-Ungarn, 1848–1938. Prinzipien und Methoden*. Hg.: Kiss, Endre – Stagl, Justin. Wien, 2006. 59–72.

Ruthner

2014 Ruthner, Clemens: Bosnia-Herzegovina, 1878–1918: A Colony of a Multinational Empire. In: *The Shadow of Colonialism on Europe's Modern Past*. Eds.: Healy, Róisín – Dal Lago, Enrico. Basingstoke, 2014. 156–169.

2015 Ruthner, Clemens: Introduction. Bosnia-Herzegovina: Post/colonial? In: *Wechselwirkungen: Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878–1918*. Eds.: Ruthner, Clemens et al. New York, 2015. 1–20.

2018a Ruthner, Clemens: Bosnien-Herzegowina als k. u. k. Kolonie. Eine Einführung. In: *Bosnien-Herzegowina und Österreich-Ungarn, 1878–1918. Annäherungen an eine Kolonie*. Hrsg. v. Ruthner, Clemens – Scheer, Tamara. Tübingen, 2018. 15–44.

2018b Ruthner, Clemens: *Habsburg's 'Dark Continent'. Postkoloniale Lektüren zur österreichischen Literatur und Kultur im langen 19. Jahrhundert*. Tübingen, 2018. (Kultur – Herrschaft – Differenz, 23.)

Ruthner et al.

2015 *Wechselwirkungen: Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878–1918*. Eds.: Ruthner, Clemens – Reynolds-Cordileone, Diana – Reber, Ursula – Detrez, Raymond. New York, 2015.

Ruthner–Scheer

2018 *Bosnien-Herzegowina und Österreich-Ungarn, 1878–1918. Annäherungen an eine Kolonie*. Hrsg. v. Ruthner, Clemens – Scheer, Tamara. Tübingen, 2018. (Kultur – Herrschaft – Differenz, 24.)

Said

1978 Said, Edward W.: *Orientalism*. New York, 1978.

2000 Said, Edward W.: *Orientalismus*. Bp., 2000.

Sauer

2007 Sauer, Walter: Schwarz-gelb in Afrika. Habsburgermonarchie und koloniale Frage. In: *K. u. k. kolonial. Habsburgermonarchie und europäische Herrschaft in Afrika*. Hg.: Sauer, Walter. Wien, 2007. 17–78.

Scheer

2018 Scheer, Tamara: „Kolonie“ – „Neu-Österreich“ – „Reichsland(e)“. Zu begrifflichen Zuschreibungen Bosnien-Herzegowinas im österreichisch-ungarischen Staatsverband, 1878–1918. In: *Bosnien-Herzegowina und Österreich-Ungarn, 1878–1918. Annäherungen an eine Kolonie*. Hrsg. v. Ruthner, Clemens – Scheer, Tamara. Tübingen, 2018. 45–57.

Sethre

2015 Sethre, Ian: Occupation and Nation-Building in Bosnia-Herzegovina, 1878–1914. In: *Wechselwirkungen: Austria-Hungary, Bosnia-Herzegovina, and the Western Balkans, 1878–1918*. Eds.: Ruthner, Clemens et al. New York, 2015. 41–66.

Stenographische Sitzungsprotokolle

1885 *Stenographische Sitzungsprotokolle der Delegation des Reichsrates 1861–1918. Zwanzigste Session*. Wien, 1885.

1890 *Stenographische Sitzungsprotokolle der Delegation des Reichsrates 1861–1918. Sechszwanzigste Session. Budapest 1890*. Wien, 1890.

Todorova

2001 Todorova, Maria: Utólagos megjegyzések „A Balkán elképzelése” című könyvhöz. In: *Magyar Lettre International*, 40. sz. (2001) <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00024/todorova.html>.

2009 Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*. Oxford, 2009.

Vukman–Csaplár-Degovics

2023 Ismeretlen kolonializmus. Szerk.: Vukman Péter – Csaplár-Degovics Krisztián. In: *Aetas. Történettudományi Folyóirat*, 38. (2023) 1. sz.

JANKA JÚLIA CSEPREGI
MODERNIZATION OR COLONIZATION?

INTERPRETATIONS OF THE AUSTRO-HUNGARIAN SETTLEMENT POLICY IN BOSNIA-HERZEGOVINA

The article aims to explore the Austro-Hungarian colonial policy in the occupied Bosnia-Herzegovina through the confrontation of the two approaches most often used in historiography, namely the modernization mission discourse and the postcolonial perspective, with the help of previously unpublished archival material. The paper introduces the main theoretical approaches: the modernization paradigm, which is still embedded in Austro-Hungarian historiography, and which, in recent decades, has been subjected to sharp criticism from not only Said's Orientalism and Todorova's Balkanism, but also from the postcolonial discourse. Drawing on archival sources, the paper attempts to explore the economic and political considerations behind colonial politics, pointing to its dynamically changing and contradictory nature, and thus demonstrating that neither the modernization paradigm nor the postcolonial interpretation of colonial politics can be convincingly justified.

CONTENTS

Paradigm Shift in Hungarian Historiography – the Present of Colonialism Studies (Krisztián Csaplár-Degovics)	1
<i>Studies</i>	
András Bencze: Russian Empire – a Weak Empire? Russian Colonialism in North America	5
Zoltán Hopka: Colonial Aspirations of the Austro–Hungarian Empire	23
Janka Júlia Csepregi: Modernization or Colonization? Interpretations of the Austro–Hungarian Settlement Policy in Bosnia-Herzegovina	41
Clemens Wirleitner: Import of Chinese Coolies into the Habsburg Monarchy: Discourses and Cases	69
Ádám Tibor Balogh: Immigration and Colonisation in the Republic of the United States of Brazil: In the Light of the Report of the Austrian Ministry of Commerce for the Year 1910	83
Krisztián Csaplár-Degovics: A Colonial Hunter from the Socialist Hungary: Discovering East Africa during the Cold War	113
<i>Workshop</i>	
Dániel Gazdik: The Erzurum Vilayet at the End of the 19 th Century: A Borderland in Russian Geopolitical and Intellectual Thought	149
<i>Book Reviews</i>	
The Geography of Serbia (Gábor Demeter)	161
Atlas of Wars in the Early Modern Period: 16 th –18 th Centuries (Béla Nagy)	165
Great Battles in Portuguese History (Gábor Gregosits)	168

Ára: 900 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáma: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2025. évi megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

Nemzeti
Kulturális
Alap

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET